

Євген ЛУНЬО,

orcid.org/0000-0002-1543-7008

кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту народознавства НАН України (Україна, Львів) lunyoe@gmail.com

ЄВРЕЇ-ТОРГІВЦІ 1920 – 1930-х рр. В ОПОВІДНІЙ ТРАДИЦІЇ ЯВОРІВЩИНИ

У статті автор із власного об'ємного фольклорного польового дослідження оповідної традиції Яворівщини першої половини ХХ ст. виокремив і різнобічно проаналізував тематичну групу розповідей про єврейських комерсантів 1920 – 1930-х рр. Це понад півсотні фольклорних текстів, які відображають реальну дійсність в художній образній формі, і які містять логічно-смыслову й емоційну оцінку оповідача. Вказується, що загалом єврейські комерсанти і їхні стосунки з українцями представлені різнобічно й адекватно, з їхніми в основному позитивними, а також і негативними проявами, як це й відбувалося у реальному житті з його базовими вимогами з одного боку – вижити, а з іншого – залишитись моральними людьми.

Ключові слова: Євреї-торгівці, єврейсько-українські стосунки, оповідна традиція, Яворівщина.

Evhen LUNIO,

Ph D (Philology), Researcher of Department of Folklore of Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Lviv)lunyoe@gmail.com

JEWISH TRADERS 1920 – 1930-x IN THE NARRATIVE TRADITION OF THE YAVORIV LAND

In the article, the author singled out and in a versatile manner analysed the from his voluminous folklore field study of the narrative tradition in Yavoriv district of the first half of the twentieth century. This means over fifty folk texts, that reflect the reality in an artistic figurative form, and contain a logical-semantic and emotional assessment of the narrator.

The narrative tradition indicates that it was precisely trade and commerce that was the main occupation of the Jewish population. Jewish trade was concentrated mainly in towns, these main places of the residence of Jews. Most of the houses on the market square were owned or leased by the Jews and were placed under the store. Urban Jewish traders did not want to create one other competition and tried to have a specialization, food or industrial groups. The latter was divided into even more narrow segments. In each of the villages where there were at least a few families of Jews, even if one of them had a shop. Usually such rural shops traded at the same time the goods of the first necessity of the food and industrial group. Some even performed the function of snag, there were selling alcoholic beverages.

It was Ukrainian local people who were the main clientele in the commercial affairs of the Jews. From them they bought agricultural and craft products, sold everything they needed, provided consulting and intermediary services. Many Ukrainians received jobs from Jewish merchants, primarily transported goods, also guarded stores, processed fields, and carried out domestic work.

On the one hand, Ukrainians were positively evaluated by Jewish traders, highly evaluated by the tightness of their stores with various goods, friendly and respectful attitude towards customers, their prompt service, sale at a discount or in debt, festive gifts and so on. At the same time, they also noted the negative features. They were rebuked for dishonesty in conducting trading operations, weaving and scratching of buyers, buying stolen, delaying debts and bringing to complete bankruptcy of entire farms. At the same time, Jewish merchants as wealthy individuals, as well as the negative reputation of dishonest and euphoric people, sometimes suffered various denials from Ukrainians. There were isolated cases that they were cheated, robbed, burned up property. The competition between Jewish and Ukrainian traders is shown. In some cases, for Ukrainians, it was successful, in others it was not. It also speaks of mutual understanding, cases of mutually beneficial cooperation between one and the other.

In general, Jewish merchants and their relations with Ukrainians are presented in various ways and in adequate manner, with their positive and negative manifestations, as was the case in real life with its basic requirements on the one hand – to survive, and on the other – to remain moral people.

Key words: Jewish traders, Jewish-Ukrainian relations, narrative tradition, Yavorivshchyna.

Постановка проблеми. Для українців у різні історичні епохи одним з вагомих питань їхнього буття були культурні, економічні, політичні стосунки з різними етнічними групами, у тому числі й з євреями, що проживали на їхній етнічній території. Тим паче актуальне це питання для України у сьогоденній час реальних і потенційних міжетнічних непорозумінь, конфронтації і збройних конфліктів. Для його успішного вирішення цінним є історичний досвід, що його досліджують передовсім історики. Водночас вагомий потенціал у вивченні міжетнічних стосунків має фольклористика. Адженоародна оповідна традиція, маючи інтенсивну й екстенсивну, тобто доволі активну й широку форму функціонування (до неї більшою чи меншою мірою залучена кожна особа), охоплює, має своїм об'єктом найрізноманітніші, оригінальні сторони і нюанси суспільного буття, навіть і ті, які не можуть бути відображені в історичних документах. Звідси сподіваємося, що фольклористичний аспект дослідження дозволить відкрити у стосунках євреїв-торгівців і української людності певні нові і цікаві особливості.

Аналіз досліджень.Що стосується вивчення оповідної традиції про єврейських комерсантів 1920 – 1930-х рр. та їхні взаємостосунки з українцями, то цією темою до цього часу фактично ніхто спеціально не займався. Лише О. Стоколос-Ворончук частково торкалася образу євреїв, у тому числі крамарів і корчмарів, досліджуючи етнотипи та їх художні стереотипи в українському анекдоті XIX ст. (Стоколос-Ворончук, 2003ab).

Мета статті. Із наявного у насширокого контексту оповідної традиції звести в одну групу розповіді зазначеної тематики, відповідно їх структуралізувати й проаналізувати. Тоді на цій основі простежити, що і якою мірою епічна пам'ять українського середовища кінця XX – початку XXI ст. зберегла про життя й діяльність євреїв-торгівців а також єврейсько-українських комерційних стосунків 1920 – 1930-х рр. на Яворівщині, а також узагальнено й у Галичині.

Виклад основного матеріалу. У першій половині XX ст. на Яворівщині, як і в усій Галичині, значну частину населення становили євреї. Так, згідно статистичних даних, на 1.01.1939 р. у Яворівському повіті проживало 5185 євреїв (Кубійович, 2007: 32). Це була друга за чисельністю етнічна група, переважну більшість становило корінне українське населення – 73945 осіб (Кубійович, 2007: 32), на третьому місці – поляки, 6545 осіб (Кубійович, 2007: 32). Щодо розселення євреїв, то воно було дисперсне, хоча при цьому більшість з них проживала у Яворові та інших містечках, та майже в кожному селі поживало від кількох до кількох десятків. Отож для оповідної традиції українців Яворівщини місцеве єврейське населення вже в кількісному вимірі становило доволі чисельний, а отже й динамічний об'єкт відображення й осмислення.

У свідомості українського середовища Галичини кінця XIX – першої половини XX століття, як це виразно простежується в оповідній традиції, торгівля, комерція були основним стійким стереотипом стосовно роду занять місцевих євреїв. Окреслювалося це словом «гедляр», що походить від німецького «гандель» – торгівля. Очевидно, є це слово й у мові ідиш, оскільки вона виникла на основі одного з південно-німецьких діалектів.

У тогочасному галицькому середовищі на означення роду занять євреїв також вживалося слово «гешефтман», за походженням імовірно з іврити «гешефт» і його лексичне значення можна окреслити як підприємливість, сучасне – бізнес, у польській мові – інтерес. Оскільки торгівля й комерція вважалися основним заняттям євреїв, то його лексичне значення ще було й торгівель.

Єврейський гандель українці адекватно розуміли як перекупництво, що фактично мається на увазі торгівля в її чистому, виокремленому вигляді, як купувати в одних, в товаровиробників чи гуртовиків, і продавати іншим – товароспоживачам. Тут торгівля береться як послуга.

Українці, будучи головним чином рільниками й ремісниками, були передовсім виробниками продукції, певна частина якої ставала товаром, ішла на продаж. Тому то до торгівлі вони були задіяні в тому вузькому сегменті, що продавали власно вироблений товар, чи купували товар для власних потреб. Такі форми товарно-грошових стосунків українці вважали чесними й протиставляли їх на їхню, почерпнуту з попередніх негативних стереотипів, думку, нечесному, непорядному єврейському гандлю, коли купували товар спеціально для продажу.

Та все ж у стосунках між українцями і євреями торговцями більшою мірою, ніж культурно-історичні стереотипи, позначилися тогочасні господарсько-економічні реалії, передовсім то-

варообмінні й торговельні. Адже у ХХ ст. у натуральне господарство українського галицького селянства все більше вклинювалося продовольче, а навіть і промислове товарне виробництво. І робилося це через торговельні стосунки, основними виразниками яких були євреї.

Отже у своєму господарсько-економічному житті українці не могли не йти в ногу з часом і чим раз більше включатися у торговельно-грошові відносини. А тому чим раз тісніше спілкувалися з торговцями євреями, бо саме в єврейських руках була майже вся тогочасна торгівля.

В оригінальний спосіб відображає факт і специфіку товарного виробництва товарної сільсько-господарської продукції в українському галицькому середовищі, народна приказка: «Господи, зароди на злодії тай на Жиди! Буде злодіям і Жидам, то ще сі лишит і нам» (Приповідки, Т. 1.: 610). Вона заслуговує на ширший аналіз. Отже, у ній в прямому значенні констатується відчуження певної, можливо, навіть більшої частини майбутнього врожаю. Про характер і специфіку цього відчуження вказано лише те, що пов'язане воно із злодіями й євреями. У першому випадку однозначно усвідомлюється, що якась кількість врожаю буде вкрадена. У випадку ж з євреями, то це відчуження, очевидно, сприймається у різному значенні. При цьому передовсім вказується, що це товарне виробництво і воноє пріоритетніше, ніж власне споживання. Адже образ єврея через художній прийом метонімії – як частини, що представляє ціле, одиниці – узагальнення, представляє торгівлю як суспільне явище, а також вказує на її етнічну приналежність, узагальнено пов'язуючи її суто з єврейською людністю. При цьому вираз «на жиди» має дещо ширше значення. Це, очевидно, потрібно розуміти передовсім їм на продаж, аби виручити гроші для оплати податків і купівлі необхідних промислових і продовольчих товарів. Водночас, виходячи із поширення в ті часи купівлі у борг, також лихварства, що його теж пов'язували з євреями, цей урожай також призначався на віддавання боргів. А ще із експресивного тону висловлювання, його дещо приховано-іронічного звучання можна припускати, що також йдеться про бачення й розуміння українцями їхніх комерційних стосунків з євреями як нерівноправних, несправедливих, лихварських. Якщо селяни розраховують мати для особистого споживання лише лишки врожаю, то євреям призначено непомірно багато, а ще, очевидно, й на лихварських умовах. Тим паче, що приказка єврея ставить в один змістовно-смісловий і оціночний ряд із злодієм.

Найперше, що кидається у вічі – оповідна традиція констатує майже тотальну монополію на торгівлю саме євреїв. «За Польщі основне заняття жидів була торгівля, гиндель. Казали батьки, що не уявляли собі, що колись українець буде сидіти в магазині і продавати. Ну та бо то всьо в склепах були жиди» (Сарабай, арх.).

Коли говорити про містечка, то оповідна традиція констатує, що у них весь центр, передовсім ринкова площа була облаштована єврейськими магазинами. «Жиди в Немирові купували землю і селилися. Але вже в часи перед Першою світовою війною і в міжвоєнний час вони зайняли повністю ринок, центр міста і переважно всі жили в ринку й там тримали свої крамниці. А на площі Ринок завжди кожного четверга був базар, а торговиця була на Східних Валах. І жиди скупляли місця, де йшла, як то кажуть, трафіка, де йшов рух, де більше людей» (Сарабай, арх.). Так само стверджується й про містечка Яворів, Краківець, Янів.

У селах теж були лише магазини, склепи євреїв. Тільки у 1930-х рр. там поступово почали з'являтися крамниці української кооперативної торгівлі. Також зазначається, що переважна більшість чи навіть усі сільські євреї заробляли на прожиття різними формами торговельної діяльності. Це від володіння магазином, корчмою, до скуповуванням від місцевих селян усього, що вони можуть продати, й пропонуванням їм усього, що вони потребують і можуть купити. Йдеться про стаціонарну торгівлю, а також мандрівну дрібну і крупну – з мішком і на возі.

Оповідна традиція також відзначає наповненість єврейських магазинів товаром, його різноманіття. «Жиди в своїх магазинах мали всьо, що людина потребувала чи й не потребувала. І хліб, і булки всякі, і крупи які йно були, і цукір. Тай не йно різні цукерки, андрути, але й помаранчі, цитрини, родзинки, і фігі – такі солодкі як родзинки, йно шо грубші. То з цілого світа їм доставляли товари. А якщо на ту хвилю жид в своїм магазині міг того не мати, шо хтось хотів купити, то він тобі за день-два чи за скілько там то доставив. Каже: «Чуеш, ти ся не гризи, не шукай того ніде, а прийди знову тоди а тоди, і вже буде на тебе воно чекати, я тобі доставлю» (Луньо, арх.).

Примітно, що своє узагальнене твердження оповідачка ілюструє покликанням лише на товари продовольчої групи. Це висвітлює нам закономірності формування й функціонування оповідної традиції осіб за їх статевою диференціацією. Адже передовсім жінки переймаються питанням харчування, і власне тому його відображення займає чільне місце в їхній епічній пам'яті, швидше актуалізується. А найбільш об'ємно різноманітність представлена у переліку ласощів тому, що дитяча, ще не переповнена й активна пам'ять інтенсивно засвоює приємні враження й міркування та зберігає їх тривалий час. Звідси напрашується висновок, що коли єврейські крамарі наповнювали крамниці так щільно й різноманітно ласощами, то тим більше це вони робили із товарами першої необхідності, а також і з усіма іншими, що їх не вказано у розповіді. І це потверджує узагальнення оповідачки. Також зауважимо, на формування такого дещо ідеалізованого образу наповнених товарами єврейських крамниць виник до певної міри й унаслідок контрастної опозиції респондентки до доволі непривабливого стану пострадянської торгівлі на час запису розповіді – середини 1990-х років. Ще одна оповідачка стверджує: «Ту така була жидівка Шарова [...] Вона торгувала будівельними матеріалами. Хотіли ви цеглу – до неї, вапно – до неї, і вона всім забезпечувала моментально» (Стецик, арх.). Як бачимо, єврейські комерсанти внаслідок тривалого й масового, у попередні часи фактично монопольного заняття торгівлею виробили собі в українському середовищі позитивну репутацію і повагу вже самою здатністю оперативно забезпечувати найрізноманітнішими товарами на всі потреби і смаки. Не кажучи, що були спроможними ставити дещо нижчі ціни й відпускати товар у борг. А отже мали українців своїми частими й постійними клієнтами.

Єврейські склепи в селах у більшості випадків були так би мовити універсальними, продавали товари передовсім першої необхідності як продовольчої, так і промислової групи. У містах же євреї комерсанти старалися мати певну спеціалізацію. Найперше був розподіл на промислову й продовольчу групу. Водночас остання поділялося на ще вужчі сегменти. Це тому, аби один одному не робити конкуренції.

Слід підмітити, оповідна традиція засвідчує, що комерційна спеціалізація євреїв відображалася навіть у номінативно-дистинктивній, тобто називно-розрізнявальній функції. Їх вид торговельного заняття поряд з іменами чи прізвищами був ще одним чинником для їх персональної ідентифікації. «За німців в лісі десь там коло нас переховувалися два молоді жида. Іден писався Ліхт, він був горбатого Волька син, що гендлював коровами, а другий – забув-ім, як ся писав, його тато гендлював кіньми. Там в лісі мали якусь буду чи там шо і сиділи так там. Вони приходили до нас і до інших господарів, і їм помагали, давали їм їсти» (Яворівщина, Т. 2: 591).

Оповідна традиція доволі вичерпно представляє різноманітні форми комерційної діяльності євреїв. Виділяється велика окрема група крамарів, власників магазинів. Здебільшого магазини розміщені в осібній кімнаті будинку. В окремих випадках кімната переділялася ширмою чи дерев'яною перегородкою, що розділяла сам магазин і житлове приміщення. Також подаються відомості, що бідніші євреї, передовсім у селах, для яких торгівля не була єдиним родом занять, тримали свій, зазвичай дрібний крам безпосередньо у житловій кімнаті. «Ми там ходили якісь нитки купувати. [...] Ті жида таке во шось продавали, скуповували. [...] Не мали там ні господарки, ні ніц, во трошки якоїсь халупини. Пам'ятаю, там такої капку кімнати. Я ходила нераз до них, мама висилала за нитками вишивати. Во так на купці були поскладані, а ту звітий з того боку – ліжко» (Чепіль, арх.).

Розповідається про євреїв комерсантів, що не мали магазинів у звичному розумінні цього слова, а займалися торгівлею так би мовити на винос. Цим здебільшого займалися бідніші євреї, які у звичайному мішку носили свій крам, заходили до українських осель і пропонували його купити. Ось як говорить про бідного єврея-торгівця: «А той третій жид зовсім такий бідний, бідно так жив. А во так во ходив по селі, взяв деяких булок, яку конфету і там дітям поділив, а той господар дещо дав йому. І так жив той бідний» (Лазар, арх.).

Дещо багатші євреї свій товар возили по сусідніх ближчих чи дальших селах на власній підводі чи наймали українця з підводою.

В окрему групу можна виділити євреїв продавців, що поєднували ремісничу діяльність з продажем. Вони ходили по людях й реалізовували власноруч виготовлену продукцію. Переваж-

но йшлося про пекарів, що пропонували дітям різного виду булочні вироби. «В жидів не було якоїсь такої товариствськості широй з українцями чи поляками. Там спосіб життя – то інтерес. От розказував ше вуйко – мамин брат. «От, – каже, – якісь там наші свята скінчилися, ми вже все своє солодке поїли, шо там якісь плячки пекли. А ту рано, мише в ліжках – приходить жид, приносить такі булки кайзерівки. – Каже, – а тато: «Та шо Ви то принесли, та шо Ви то прии-несли. Та во наші свята скінчилися, та вони вже того солодкого наїлися». Він каже: «Та чуеш, Василю, та чи я тебе прошу платити. Та я даю твоім дітям». Вуйко каже – а ми так дуже хочемо. Ну а тато подивився, та булочка приблизно там коштує в склепі стільки-то, а гроші то так нема. Пішов якоїсь там горнець насипав фасолі і: «На тобі там за тиї булки». І жид вже: «О, о, видиш, Василю, я тобі навіть не казав гроші платити, видиш». Влізливо запхав жид ті булки і все, бо шо йому мало в хаті там черствіти. І він вже собі поніс фасолю, а фасоля не черствіє (Сарабай, арх.). У цій розповіді влучно підмічено, з якою винахідливістю, як наполегливо й одночасно ввічливо єврейські торговці уміли реалізувати свій товар.

Деякі з єврейських торговців, що доставляли товар до покупця, перед тим ходили по людях, зазвичай це були їхні постійні клієнти, брали у них замовлення. Якщо йшлося про одяг, взуття, нотували собі потрібний розмір, узгоджували якісь цінові параметри й у домовлений час приносили потрібний товар.

Оповідна традиція вказує, що євреї торговці старалися знайти і мати постійних клієнтів. Це досягалося на основі якнайкращого, якісного і надійного обслуговування покупців, за-слуговування в них довіри, продаж у борг, кредит, спускання ціни. Також постійна клієнтура встановлювалася на основі певного соціального паритету, багатші євреї торговці з багатшими покупцями українцями, бідніші – з біднішими. Інституція постійного клієнта була обопільно вигідною, відзначалася більшою прогнозованістю, надійністю й довірливістю у товарно-грошових стосунках.

В оповідній традиції також зустрічаємо ще одну групу євреїв торговців, яких в народному середовищі називали факторами. Вони факторували, тобто, як впливає із змісту розповідей, надавали українцям консультації та інші послуги у їхніх торгових операціях продажу чи купівлі. Це полягало у пошуку клієнтів, пошук і оцінка товару, торгування та ін. «А ті жида, шо лишилися, вони з українцями жили нормально, навіть помагали деколи. Я пам'ятаю, татові треба було купити швейну машину, «Кайзер» називалася та машина, то тато їздив за нею десь чи до Ярослава, чи до Кракова, то жид, такий Іцко, їздив з ним факторувати, помагав татові ту машину придбати» (Вушко, арх.).

Найбільше такого роду послугами факторів українці користувалися під час продажі худоби. В певних випадках українці самі запрошували цих євреїв факторів. А також є розповіді, що фактори самі приходили на торговицю й пропонували українцям свої послуги. У кожному випадку їм належалася певна винагорода. Ці свого роду маклерські послуги багатьом українцям були конче необхідними, оскільки не часто продаючи чи купуючи такий товар як худобу, коні та ін., усвідомлювали, що не мають належної практики і досвіду для ведення торгових операцій, який був у професійних єврейських торговців.

Правда, маємо розповіді, в яких послуги євреїв-факторів оцінюються негативно. «Корови ви би не продали без жида і не купили. Но ті місцеві не дуже ся пхали, бо їх ту так... А ту жидів було, в Раві, я знаю, я вже си троха запам'ятала, так іде, та червона божичка висит. І ходят, і ходят, паличка на руці, якась трошка торебка. Там було повно їх. Вони на торговици, тепер кажут базар. На торговицю зайшли, а як ти хочеш продати: «Ти за тільки продаш?» – «Не». Все, то жид вже взяв в руки і в зуби і вже до того другого господаря. І так тими господарями волочили, а сами і того доїли, і того доїли. То в Раві, а в Немирові шо там – було тих пару хат» (Єсип, арх.).

Доволі об'ємно оповідна традиція змальовує, як єврейські крамарі надавали українським дітям перший купівельний досвід. У цьому плані яскравою і колоритною є розповідь із Середкевич про безплатні цукерки. «Ті жидівки продавали за прилавком, то я вже навіть в них була. Я ходила татови за дзигарами, а вона мені дала десь пару цукерків, ше були такі подушечки, такі з рисинками. Но тай нічо. Я прийшла, показую, а Вони кажут: «Во шо ти купила? Та ти не мала грошей». Я кажу: «Вона мені так дала, я не платила». – «Ага».

А я, видно, теж була безсовісна. Мале, думаю, вона мені дала, піду, як вона має такі цукерки, най вона мені ще дасть. Я пішла: «В вас ще є ті цукерки?» Пам'ятаю, я ще до школи не ходила. «В вас ще є ті цукерки задурно?» А вона каже: «А я не знаю». Шукала, зігнулася там поза том лядом, то тепер прилавок, колись була ляда, схилилася, там лазила, йно трошка побула, ще десь витягнула три чи штири, каже: «Вже нема, вже всі» А, но та як знаю, що вже всі, то вже більше не йшла. Але дала ще ми ще той другий раз, «всі» дала, «решту» (Єсип, арх.).

Вона вартує дещо глибшого аналізу для розкриття усіх педагогічних, психологічних, соціальних, маркетингових нюансів єврейсько-українських торгівельних стосунків взагалі. На особливу увагу заслуговує педагогічно-виховне вміння єврейки крамарки перші узагальнено ілюзорні прийняття дитиною торгівлі перевести у реальні. Про те, що вони були цілком правильними з навчально-виховної точки зору говорить той факт, що цю подію оповідачка пронесла у своїй пам'яті крізь усе тривале життя і розповіла її досить детально у позитивному психоемоційному супроводі.

Немало наявних у нас розповідей за своєю специфікою є дитячими. Бо ж майже усі наші оповідачі безпосередньо контактували з євреями, будучи дітьми. Та розповідали нам вже у зрілому і поважному віці. Звідси у їхніх розповідях значною мірою відбилися й ширші узагальнення й навіть стереотипи тодішнього часу, почерпнутих від старшого покоління, а також здобутих у пізніші роки життя. Отже дитячими ми називаємо ті розповіді, у яких передовсім йдеться про безпосередні дитячі враження й міркування.

Оці безпосередні, основані передовсім на емоційних враженнях дитячі розповіді цінні тим, що часто звертають свою увагу на такі нові для них тогочасні явища, прояви і нюанси, які для старших осіб були звичними і тому й залишалися поза увагою, а отже й епічною пам'яттю. Скажімо, в окремих розповідях саме діти у своїй необізнаності й наївності звернули увагу, що в деяких випадках євреї свої торгівельні справи ставили вище від релігійних почуттів і обов'язків, могли порушувати їх заради комерційної вигоди. Ось як про це йдеться у розповіді О. Шумиловича. «Наприклад, в жидів в п'ятницю ввечір то вже був шабас, в суботу – свято, вони не робили. Шабас то означало кінець робочого дня, і ви вже ввечір приходіть – він вам нічо не дасть. Вже нічо не продасть і нічо з хати не дасть. Але жиди давали, в суботу, наприклад. Прийшовсь на другі двері, там зайшов до нього – і продавав жид. Багато таких жидів було, що спочатку трималися, а потім вже побачили, що кооператив перемагає, тай торгували. Бо в суботу нема жида, то мусять іти до кооперативи. В неділю вони би відкривали, але знов держава забороняла відкривати магазини. Всьо мусіло бути закрите: і жидівське, і наше, але задніми дверима всьо можна було купити в жида» (Яворівщина, Т. 2: 499–500).

Подібне питання порушується у розповіді з Середкевич. «Раз мене тато післали до того жида, до Грінфля, Грінфель він ся називав. Дали гроші: «Іди ми купи дзигарів». Я пішла. А він так, знаєте, наложив собі таке десь з тхора, таку шапку не шапку, але но такий гнет. Але то було зо скіри, і так против вікна молився. Я прийшла стала і стою. А то була субота – а то не можна, вони не продают. Я так стою, стою, а вони, ті всі жиди, там були в другій хаті. І тоди він шось там по-жидівськи сказав – вийшла та жидівка. Погадали і тоди прийшла та жидівка до мене, питаєся: «Шо ти хочеш?» Я кажу: «Тато казали дзигарів продати». – «Ага. А нам не можна дзісь продавати, – каже, – бо то субота, але я татови продам». І мені ті дзигари продали. Я прийшла і так говорю татови. Тато: «Гі! Та я, – каже, – запінув, – шо вони жиди, шо дзісь субота». Запінули, а жид вважав тата і дав. Він так ся перед вікном молив. Така книжка груба була, велика» (Василишин, арх.).

Якщо у першому випадку порушення євреєм крамарем релігійних регламентацій представлені як свідомі й типові, то в іншій дитячій розповіді крамар єврей продає в суботу дитині цигарки для батька як окремих виняток, порушуючи релігійний закон з поваги до покупця як до людини, яка очевидно забула про особливості святкування євреями суботи. Ну і, можливо, також з поваги до покупця як до клієнта, заради прибутку.

Виходячи з оповідної традиції, єврейські крамарі ставилися до українців покупців, у тому числі і дітей, з повагою і пошаною. Це з одного боку, на нашу думку, впливало із звичайної моралі євреїв як порядних людей. Водночас зустрічається й інше пояснення цього – більш ути-

літарне й практичне. Одна з оповідачок стверджує: «Жиди муслилися добре обходити з українцями, бо вони з них жили, від них залежали» (Бутрій, арх.). Вислів «вони з них жили» тут має, очевидно, дещо ширше, принаймні двояке значення. З одного боку – українці були основним об'єктом, клієнтами єврейських крамарів і взагалі комерсантів. А друге – саме місцеву українську, економічно слабку й незахищену, політично малосвідому й слабо організовану людність євреї найбільше експлуатували, наживалися з неї.

Про різні маркетингові преференції для українців, що їх у процесі конкурентної боротьби в середині єврейських торговців так і між українськими і польськими крамарями за клієнта, як ввічливе обходження, цінові знижки, додавання товару, давання у борг, пригощання дітей ласощами та ін. йдеться у цілій низці розповідей, окремі з яких вже згадувалися вище. Цікавим і оригінальним видається і такий ось спосіб принадування покупців: «Перед нами жив жид, мав хлопця такого, я ходив до нього додому, то я по-жидівськи говорив. А він по-українськи говорив зі мною весь час. А ходив я в магазин, такий Лайзор мав магазин коло читальні збоку, то я як ходив купувати зернята лускати, я йому давав п'ять грош, а він мені давав на сім грошів. Каже: «То за то, що ти по-жидівськи говориш». Я теж хитрий був. Бо що мені шкодить два слова сказати, але я заробив» (Яворівщина, Т. 2: 498).

До цих преференцій, що у тодішніх економічних обставинах становили двосторонню вигоду, поряд з товарно-грошовою широко застосовувалася й бартерна форма торгівлі. Не маючи грошей, українці могли придбати товар в обмін за сільськогосподарські продукти: яйця, зерно, птицю, ляне волокно тощо. Одна оповідачка повідомила розповіла, як обмінювала у сільсько-го єврея крамаря на цукерки старі газети, очевидно, для пакування товару.

Єврейські торговці попри те, що забезпечували українців необхідними товарами і скуповували від них все, що ті мали на продаж, також наймали їх для послуг у забезпеченні торгового процесу. Для українського люду на ті часи це була одна з небагатьох слухних нагод заробити якісь певні гроші. Також розповідають, що для декого з бідних міщан чи селян праця у багатих єврейських торговців була основним, хоча й не єдиним, джерелом заробітку на утримання сім'ї. Найчастіше йшлося про транспортування різних товарів. Українські селяни власними підводами їздили у Дрогобич по нафту, тобто гас. Також перевозили зерно, борошно, сіль, дрова, діловий ліс та всякі інші товари. Ще одна група українських зарібників пригонила євреям додому куплену в інших селах чи містечках худобу. Також гонили відгодованих биків, що їх євреї купували у панських фільварках, до Львова на бойню.. Є розповідь, що сільський єврей-крамар наймав українця сторожувати вночі крамницю. Євреї-торгівці, що володіли полем, зазвичай не мали часу чи бажання його обробляти і наймали для цього українців. Також багатші єврейські комерсанти наймали українок для хатньої роботи: носити воду, прати, прибирати чи взагалі служницями.

Про позитивні стосунки євреїв комерсантів й українців в оповідній традиції йдеться дещо менше, оскільки це було звичайним, нормальним явищем. А все, що нормальне, усіма сприймається як самозрозуміле й не потребує звертання на нього особливої уваги, хіба що у представленні як доброго прикладу. Проте явища незвичні, екстремальні, що порушують усталений порядок, ведуть до втрат, до зла, значно більше привертають увагу оповідної традиції. При цьому вона через відображення й осмислення негативних, деструктивних явищ вказує на вихід із подібної критичної ситуації, остерігає від них у майбутньому. Тому незвичні, екстремальні явища на підсвідомому рівні цікавлять і приваблюють людей, що й виражається в оповідній традиції, і взагалі у науці, літературі й мистецтві.

Поряд з переважно доброзичливим, ввічливим трактуванням єврейськими крамарями українців зафіксований також прояв стосовно них аморальності. «За Польщі в одного сернівського жида була корчма, в селі стояла.[...] Не пам'ятаю, як його прізвище, Тато мої так розказували. Одного разу прийшли, кажут: «Такі булки, такі булки, ой, а зима страшна. – Каже, – я на ногах мав такі, шось на ногах таке». Десь приблизно мали тато може вісімнайцять років. «Ну такий, – каже, – я був вже файний парубок. Таким, ше-м ся дуже не парубкував, але вже-м ся, – каже, чув, що я вже не малий. І прийшов там до того жида. А в нього, – каже, – купа горців, повно сметани, люди носили, повно горців стояло, повно сметани і такі булки, – каже, – а мені так слина

тече. А жид каже: «Петре, Петре, як ти босий по тім снігу залетиш на Гори, – ліс до Мельників там з півтора кілометрів, може два – на Гори і з Горів босий, я ти дам булку.» Тато каже: «Шо я знаю, чи я залечу. Може залечу. – Каже, – я, – там, де тепер ферма стоїть, – до того хреста». Бо хрест переставлений, колись інакше він стояв. На тому хресті одна рука є так відбита, москаль вистрілив Христові в руку розп'ятому на хресті і так є. І каже тато: «Добіг до хреста, а далі таке зимно. – Каже, – я став, ноги снігом понатирив і вїо на Гори і з Гір. Вже як з Гір, – каже, – пер, вже не чув, чи зимно». І дав жид. Одну булку тато так заробив в жида. Я кажу: Тату, тату». – Шо, тату, тату, як я хтів булку». Во таке» (Бордун, арх.).

Такий поступок єврейського крамаря, очевидно, був спричинений потребою свого особистісного, соціального й можливо етнічного самовираження, утвердження власної вишості й значимості шляхом приниження іншої особи. Зазначимо, що такі хворобливо аморальні прояви особистісного самовираження того часу в оповідній традиції засвідчені й усередині української спільноти. Проте більш кількісно й виразно вони проявлялися саме на міжетнічному рівні, оскільки до цього більше спонукає механізм «свій – чужий». А в зазначених конкретно-історичних умовах, коли українська людність на своїй землі перебувала у підневільному й упослідженому становищі, то саме й тому була ще об'єктом аморального самовираження з боку політично й економічно вивисених етносів. В одній розповіді йдеться, як до такого соціального й національного самовираження вдається полька інтелігенція, зокрема учителька.

Доволі широко українська оповідна традиція дорікає єврейським крамарям і комерсантам, що вони без осторог і докорів сумління скуповували від людей крадене. Уцілій низці розповідей зазначається, що євреї крамарі не вважали своїм моральним чи правовим обов'язком цікавитися у клієнта продавця, звідки у нього цей товар.

У більшості випадків оповідачі стверджують узагальнено, що євреї торговці без найменших докорів сумління скуповують у злодіїв крадене. Правда, таке узагальнення засвідчує, що воно в українському народному середовищі вже набрало форми стереотипу, сприймалося апіорі як таке, що не потребувало підтвердження на основі якогось конкретного прикладу. Вважалося, що таких прикладів є багато, і вони доволі відомі.

Аналізуючи це твердження, при цьому також слід зазначити, що єврейські крамарі і комерсанти не стільки на основі їхнього етнічного менталітету, а можливо, на основі їхньої соціально-професійної приналежності, тому що у ті часи передовсім євреї були крамарями. А якщо б ними були українці, то і вони теж могли скуповувати крадене. Тим більше, що у цій ситуації саме українці були злодіями і спродували крадене.

Водночас оповідна традиція представляє чимало прикладів, конкретних відомостей, що саме з краденого і від кого скуповували євреї. Чи не найбільше йдеться про так званих домашніх злодіїв, які без відома інших членів сім'ї таємно брали з дому, а отже крали в сім'ї якусь сільгосппродукцію і несли до корчмаря чи крамаря, щоб виручити якісь гроші. Самі господарі – на горілку або цигарки. Також ще не одружені сини й дочки крализ дому зерно, квасолу, біб, волокно та ін., здобуваючи таким чином гроші на розваги, якийсь одяг чи прикраси. Коли говорити про домашніх злодіїв, то купуючи у них товар, єврейські торговці в значній мірі могли й не здогадуватися, що йдеться про крадене.

Також говорить оповідна традиція, що до євреїв приносили крадене слуги, наймити, зарібники, які мали можливості вкрасти дещо у своїх господарів, панів-працедавців. У цьому випадку крамар теж не міг однозначно визначити, купує він у цієї соціальної категорії осіб крадене а чи зароблене. Хоча при бажанні міг би це дізнатися, але не поспішав це робити, бо ж це не сприяло його комерційним інтересам.

Маємо цікаву розповідь, з якої випливає висновок, що окремі євреї в селі мали налагоджений процес скуповування краденого збіжжя. Пізно ввечері, а можливо і вночі приходила особа до єврейської хати, застукала у вікно, єврейка без зайвого зацікавлення відчиняла вікно, простягла надвір руку, забирала мішечок із збіжжям і виплачувала гроші. Те, що єврейка не побачила й не ідентифікувала свого кривдника, очевидно засвідчує, що цей механізм купівлі був спеціально відлагоджений таким чином, що покупцеві не розходилося, аби ідентифікувати продавця. Це якоюсь мірою давало запевнення злодієві, що не буде викритий, а звідси заохочувало до

подальших крадіжок. Для покупця вигода полягала у більшій кількості клієнтів, а також за крадене платилося зазвичай нижчу ціну.

Також ми записали окремі розповіді, з яких випливало, що євреї скуповували товар явно кримінального походження. В народному середовищі одними з найшкідливіших і найстрашніших злочинів вважалися ті, які жеребним кобилам перед народженням лошади розрізали живіт, витягали лоша, щоб зняти з нього шкуру. Кобила ж стікала кров'ю і гинула. А такі шкури з ще ненароджених лошади скуповували євреї і дуже дорого за них платили. Для єврейських комерсантів не могло бути незанимаючим, що ці шкури могли продавати лише злодії-шкідники, бо жодний господар собі такого не дозволив би.

Маємо й розповідь, що єврей крамар, купивши в челядника крадене збіжжя, повідомив про це обкраденого господаря і повернув йому збіжжя за ті самі гроші, за які купив. «А той жид ся з татом добре знав, бо то ми були великі господарі. І раз каже він до тата: «Чуєте, пане Британ, ходіть сюди, я хочу вам шось сказати. Подивіться, мені ту принесли насінну пшеницю, чи то не є від Вас». Тато ся подивив, каже: «Та подібна, як би моя, але я не знаю, треба ся подивити вдома». Жид до тата ся звернув, бо, видно, добре знав, що то його челядник приніс, але відкрито не сказав, йно так боком, здалека. [...] Тато вдома ся подивили – та дійсно було з міхів понадбирано. То, видно, котройсь з тих челядників, шо в тата шевцювали, в кишені все си понадбирав з міхів, так си наносив і заніс до жида. Пішли тато до того жида й кажуть: «Та то як би моя, бо мені дійсно понадбирано з міхів». – «Ну то, пане Британ, беріть ту пшеницю, але верніть ми, шо я за ню заплатив. Але чуєте, йно не кажіть нікому, шо я Вам вернув, бо то, знаєте...». Тай тато заплатили за свою пшеницю, десь її було трохи більше як чвертку, і забрали додом. А тим челядникам нічого не казав, не сварився, бо нікого за руку не зляпав. Йно сказали мамі ліпше пільнувати комору, бо то нераз там челядники заходили по яку шкіру чи там шо» (Луньо, арх.).

Очевидно, цей єврейський корчмар так поступив, що був певною мірою порядною, моральною людиною. Та водночас можна припускати, що цей його вчинок також був мотивований і його комерційними інтересами. Він пожертвував своїм дрібним і так би мовити нелегальним клієнтом заради більш фінансово спроможного клієнта, з яким провадив більш об'ємні і чесні торгівлі інтереси.

Також наші матеріали оповідної традиції представляють окремі випадки, коли єврейський комерсант дозволяв собі обдурювати українців, вважаючи їх неграмотними, свідомо зумисне недоплачував при купівлі у них товару. Ось як про це йдеться в одній розповіді. «І ше розказували, шо їздили до Перемишля на базар, ота моя прабаба Ганя огірки їздила продавати. Бо в Любнях то вже від дев'ятнадцятого століття огірки вирощували. Завжди сіяли огірки і возили продавати. І возили в Перемишль кінями. І таку історію в родині розказували. Казали, шо прабаба Ганя була теж грамотна, бо як огірки продавали, то завжди купували в них жиди, євреї. А жиди любили українців надурювати, обманювати, бо українці не всі вміли читати і писати, будемо так казати. Продавали огірки, баба розказувала, на копи. Копа стільки коштує чи стільки. І один раз був такий випадок, шо прийшов жид забирати в них ті огірки, порахував, порахував і каже, шо во даю ти стільки. А прабаба Ганя каже: «Як стільки, як то має бути стільки і стільки». А той жид тоді сказав так: «О дивися, яке воно мудре». Він не сказав ні «вона», ні «він», йно «воно», йно сказав: «Во дивися, яке воно мудре, міє, – каже, – рахувати». А прабаба каже: «Я вмію рахувати, читати і писати». О такий був випадок. То в Перемишль возили огірки, і то я дуже добре запам'ятала ту історію» (Саракула, арх.).

Коли глибше проаналізувати цю розповідь, то бачимо, що головною її ідеєю є гордість за свою прабабцю – у ті давні часи – грамотну українську селянку, в якій був розум і гідність не датисебе обдурити покупцеві євреєві. Саме в такій основній функції цей родинний переказ передався аж до четвертого покоління, продовжуючи в ньому активно побутувати. У стосунку єврея покупця і української селянки продавчині важливим є не стільки факт спроби обдурити при розрахунку, очевидно, це було явищем нерідкісним взагалі у торгівлі. Оповідачка негативно вражена, що єврей без найменших не те причин зневажив її прабабцю. І в цьому ракурсі єврей представлений більш негативно, ніж через спробу її обдурити. Він змальований як пихатий, зарозумілий, мстивий за свою невдачу обдурити іншого, нахабний у звичці сприймати інші

особистості як менш вартісні й неповноцінні. При цьому знову ж таки застерігаємо від вузького й тенденційного сприйняття цього явища як лише міжетнічного. Бо ж подібні стосунки у цілковитій повноті могли мати місце й середовищі самих українців.

Із розповіді, а саме із речення «А жиди любили українців надурювати, обманювати, бо українці не всі вміли читати і писати, будемо так казати» також бачимо, що оповідачка традиційно перебуває під впливом стереотипу, теж дотримується традиційної думки, що взагалі євреї обманювали українців. При цьому, очевидно, теж традиційно-узагальнено сприймаючи євреїв передовсім як комерсантів, торгівців. Водночас при цьому твердження, що причиною обдурювання українців була їхня неграмотність, на нашу думку, вже більшою мірою впливає із конкретного контексту. В такий спосіб оповідачка на сонові художнього прийому контрастного протиставлення виражає гордість за свою грамотну прабабцю. Звісно, не можна категорично стверджувати, що колективна народна думка не могла вважати неграмотність українців причиною їхнього обману євреями, та все ж міркуємо, що винними в очах українців були не самі вони, а в першу чергу євреї з їхньою надмірною жадобою до наживи будь яким, навіть і аморальним чином.

Водночас оповідна традиція вказує, що обдурювати в процесі торгівлі не було монополією євреїв комерсантів. Розповідається також і протилежне, цього не цуралися й українці стосовно євреїв. Як приклад, подамо хоча б одну ось таку розповідь. «Колись пити горівку так не було за шо, не мали люди гроші, навіть господарі. То шо-небудь брав з дому і ніс до жида. Шо до него заніс, то він купляв, не питався, де ти то взяв. Деколи то навіть троха жида піддурували. Соломи околотів нанесли до шопи, а зара за дверима поставили стіну, а там порожньо. Во таке во було. Жид купував як би цілу шопу околотів, він ся не подивив, шо там порожньо, а тільки ту за дверима поставили повно. То каваліри таке виробляли, там господар такого не робив. Бо господар розраховував, шо ага, худоба є, коні є, треба січку різати. А раз каваліри злапили якомсь бузька і продали жидови за гуску вночі. А жид був десь вже, но може молодший був, як я тепер, десь так во сімдесят мав. Вони ввечір вночі на руках му продали того бузька, то ж не то шо світло було. Лямпа в хаті, а ту коло дверей коло шопи йому продали. Жид «гуску» тую кинув до шопи, рано відкриває – а там бузьок. То потім розказували, шо він тих хлопців питав, а вони кажуть: «То тобі хтось заміняв», – хлопці так. Во то я пам'ятаю, шо розказували» (Свалеба, арх.).

Що ж до негативного представлення в оповідній традиції єврея комерсанта, маємо одну розповідь про крадіжку з його сторони. «А якшо хтось шось в когось вкрав, заніс до жида, то жид все то купив. Тай вони, жиди, навіть і самі крали. Бо я знаю. На мою прабабуню по маминій лінії казали Пасалиха, і на бабуню мою казали Пасалиха. І на мене кажуть ше, дехто зі старих людей кажуть Пасалова Ганя, але рідко вже. [...]

Ну і бабуня моя, то мама вже розказували, начесали льону, ті кльобики такі, казали на них, то був вже чесаний льон, готовий до прядіння, готовісінький. Воно було так одвоє складено, а внизу так було гарно закручено, такий вузлик зроблений. В них то так гарно то було поскладано і якоюсь лляною тканиною накрито. І десь на лавці в хаті к кутику то лежало. Прийшов жид з Краківця, такий Пінцьо з Краківця. Прийшов – і вкрав то. В мої баби вкрав то, в тої Пасалихи Катерини, а дівоче її прізвище було Сабат. Той Пінцьо ходив по селі і так дешо в кого купив там, ішов до Краківця, там мав свій склеп і там продавав. Колись в Краківці, де та пошта, і де та школа допоміжна, то всьо жиди мали магазини. І бабуня то десь запримітили. А несли кацюбу, бо, певно, мали в п'єцу хліб пекти. Як за тим жидом вскочили, вже так буду казала, як вибігли та до жида. Та давай призовати жида та тою кацюбою. Тай до нього і відібрали йому той льон. Жид пішов і став скажитися, розказувати людям: «Ой я тій Пасалисі нагадав, але я їй дав, але я їй нагадав». – «А як віс їй нагадав? Шо ти їй казав?» – «Ти Пасалиха! Ти Пасалиха! Ти Пасалиха! Ти Пасалиха!» – «Но а, Пінцьо, а ше-с шо казав?» – «Во я їй казав: «Ти Пасалиха!». І так во довго в селі, тепер вже ні, бо вже ті старші люди вмирають, казали: «Так наказав, як Пінцьо Пасалисі». Така приказка ходила в селі. Так казав, шо нічо не сказав. Во таке» (Бордун, арх.).

Аналіз розповіді говорить нам, що оцей аморальний проступок, очевидно, небагатого містечкового єврея, що дрібною торгівлею якомсь заробляє на життя, сприймається більше у комічному, ніж у викривально-негативному значенні. Люди з розумінням і навіть дещо поблажливо

сприйняли, що бідний євреї не міг встояти перед спокусою прихопити при слухній нагоді чужу річ. Звісно, що таке явище не було чужим й у чисто українському середовищі. Тим паче, що він, робив це невміло й безуспішно. А його безпорадність і навіть кумедність у сварці з господаринею, що його ввіймала і відібрала своє, сприймається з теплим гумором і навіть якоюсь симпатією.

Зазначимо, що із усіх зафіксованих розповідей про євреїв, це фактично один випадок про скоєну євреєм крадіжку. Як ми вже вказували вище, самі українці відзначають несхильність євреїв до крадіжки як такої, оскільки це забороняють Заповіді Божі. Чого українці не можуть сказати самі про себе, хоча як християни, теж зобов'язані дотримуватися тих самих Заповідей Божих, зокрема сьомої, що забороняє красти.

Та й народна моральна традиція українців осуджує злочинство. Та в життєвих реаліях, особливо в середовищі бідніших верств населення, злочинство, як говорить оповідна традиція, було досить непоодинокими випадками. Скажімо, ми не зустрічали села, в якому не розповідалося б про місцевих крадіїв. Деякі оповідачі їх навіть бачили, на нашу думку, у гіперболізованій кількості.

Виходячи з наявності у тогочасному українському середовищі різних видів, починаючи з сімейного й кінчаючи коморниками й конокрадами, злочинства, зрозуміло, що жертвами українських крадіїв були й євреї комерсанти – зазвичай люди заможні. Народна приказка зазначає: «Злодій краде в того, в кого є що вкрасти». Ото ж власність євреїв торговців не могла не спокушати злодіїв. Тим паче при цьому євреї також сприймалися як чужі етнічно й релігійно, а ще при цьому міг братися до уваги їхній стереотип здирників, шахраїв і визискувачів.

Так в одній з розповідей говориться про те, що в одному селі підлітки українці вночі ловили рибу в ставку місцевого єврея, а пізніше йому ж її продавали. Той її випускав у свій ставок. Так тривало певний час, а тоді єврей, очевидно щось запідозрив. Кожній рибині, що купував у хлопців, випускаючи у ставок, надривав частинку хвостового плавця. І коли йому вже принесли таким чином позначену рибу, він насварив хлопців, що продають йому у нього ж вкрадену. І після цього хлопці більше не крали риби з його ставку.

Також записали ми цікаву розповідь, як злодій українець обкрадав єврейські крамниці. «Той Кравець Стефан, він постійно крав. Крав постійно і так пропав десь в криміналах. То вже як іно прийшли рускі, він пропав. Він перший раз в нас вкрав, то був сусід наш. Він в нас вчився красти. На сам Великдень вкрав в нас всьо, що на Великдень було готове, паска печена, яйця і таке всьо. [...] І потім він казав, каже до мамі: «Каська, то я ся в тебе вчив красти. Но і мені ся вдало, – каже, – і я дальше пішов». А як поїхав до Немирова до магазинів красти, то він розказував: «Так во за дня, над вечером, – каже, – я заліз до жида, він торгує, а я заліз до него до халупи і, – каже, – під ліжку, сидів, поки він не заспав. А як заспав, – каже, – жид з жидівком сплят, а я краду». То він всьо розказував мамі. То сміху було, як нераз мама стала розказувати, як ми вже великі були, най тебе біда взяла» (Чала, арх.).

У цій розповіді вже йдеться не про дрібну побутову крадіжку, а роботу, так би мовити, професійного, з певним «виробничим» досвідом злодія. З розповіді дізнаємося, що він також обкрадав і комори заможних українців. А за єврейські крамниці брався передовсім тому, бо там було багато що красти. Важливо й те, що вкрадені в українських селян одяг, взуття, знаряддя праці чи інструмент були зазвичай індивідуальними виробами, і власникам не важко було їх впізнати. Ото ж злодій не міг їх безпечно використовувати для власного вжитку, і їх потрібно було таємно і дешево продавати. Товари з крамниці як продовольчі, так і промислові були уніфіковані. і їх для злодія було безпечніше споживати чи користуватися ними.

Можна припускати й те, що українському злодієві було, так би мовити, з більш спокійним сумлінням обкрадати єврея як етнічно й релігійно чужого, а ще опираючись на його негативний стереотип обдурювача й визискувача українців.

Крадії, що їх народна термінологія позначає як злодії «правдиві», «вроджені», «по крові», «заводові» – з польської професійні, тобто такі, для яких обкрадання було якщо не основним, то постійним заняттям для свого життєзабезпечення, були досить важливим і цікавим об'єктом оповідної традиції. Це значною мірою діялося для того, аби таких осіб остерігатися й пиль-

нувати від низ свою власність. Єврейські торговці хоча й не цуралися, як вже йшлося вище, скуповувати крадене, водночас також, очевидно були обізнані з народними розповідями про осіб з репутацією злодія, й намагалися їх остерігатися. І коли такий чоловік заходив до їхнього магазину, пильно за ним стежили, а якщо він нічого не купував, а лише стояв і роздивлявся, то навіть випрошували, щоб ішов собі геть.

Багато розповідається про конкуренцію, що її українці намагалися робити єврейським комерсантам, засновуючи власну кооперативну торгівлю. «Але люди відчували засилля жидів. Засилля жидів особливо перед війною відчувалося дуже сильно. Наша селянка не могла нічого продати сама, тільки через жида. А як ішли на Греблі селянки з Вільшаниці, з Чолинь, з других сіл, то тут во була заслона, стояла жидівка коло жидівки, взяла ту курку, так її м'яла, казала мама, поки їй всі кишки не вим'яла і мусіла купити. Кооперація з тим боролася. Кооперація, безумовно, відіграла велику роль. В селах жидівські крамниці занепадали, не могли конкурувати з кооперативами. Хоча де не де корчми існували. Наше населення не було настроєне так, щоб бити чи нищити жидів, але ту несправедливість відчували. Жиди фактично паразитували на праці селян, і від того нікуди не дінешся» (Яворівщина, Т. 2: 370). Примітно, що оповідач цілі української торгівлі бачить не стільки в отриманні прибутку, як у захисті господарсько-економічних інтересів українських народних мас, зокрема селян.

Де українська громада була національно свідомо й організована, там вдавалося здолати єврейських торговців, навіть довести їх до банкрутства й таким чином змусити покинути село. «Стояла в нас в селі жидівська корчма. Був такий клич нашої кооперативи: «Свій до свого по своє». І навіть наші люди того дотримувались, які жили дуже бідно, і товари були дорожчі в кооперативі, ніж в жида, бо жид ще й давав на борг, на книжку – прошу, я тобі запишу, не плати. А потім хату його забирав, як той не міг заплатити. Був такий один випадок, що одного чоловіка жиди послали з торбою. Але як стала акція «свій до свого по своє», то тоді той жид мусів забиратися. Він десь в трийцять четвертому чи в трийцять п'ятому році заквив корчму і десь виїхав зі села» (Вушко, арх.).

Проте у багатьох випадках євреї, як фінансово сильніші а також з більшим маркетинговим досвідом, українську конкуренцію витримували. «А ще за Польщі Шопський в нас в селі організував кооператив. В нас жив жид в селі якраз зараз за ставками, і ми так напроти того жида жили. [...] Вони мали магазин, таким во всім ся займали. А наші люди ходили туди, знаєте, вони там давали на борг, таке. І наші люди більше туди. Але наші ті свідомі, ті організатори такі були трохи недобрі на тих, що до жида ходили. В нас був свій український магазин туди. як на Діл, філія української кооперативи. То казали, шоби люди туди ходили, а вони всьо одно до жида ходили. Та люди так привикли і ходили. Але то ся трохи наші люди бурили на таких. Шопський виступав трохи, чо то не йдуть до українського магазину, але шо він міг з ними зробити» (Паперняк, арх.).

Маємо навіть розповідь, що у селі Заїзд, не змігши переконати селян, щоб не ходили до єврейської крамниці, українець-лісничий намовив хлопців-гімназистів спалити єврейські крамареві усе господарство.

Так само записали ми розповіді про нечесну конкуренцію з боку єврейських комерсантів. Зокрема вони підступно довели до банкрутства і до самогубства заможного яворівського торговця і великого добродія Онуфрія Якубовича. Замовили у нього дуже велику партію товару доставити до Відня, і там від нього відмовилися.

Правда, маємо й одну цікаву розповідь про чесну й взаємовигідну співпрацю єврейських і українських торговельних підприємств. «В Бучачі, де тато працював, там були жидівські підприємства великі, і тато казав, що вони дуже добре з ними співпрацювали. І татови жиди довіряли. Каже: «Вони мені довіряли. Навіть як мені треба було позичити Союзови кілька там тисяч гроші, – каже, – навіть від мене не хотіли підпису». [...] Бо спочатку, як тато прийшов працювати, то думали, шо а може жиди будут від них відбирати торгівлю якусь. Але казав, шо Союз і ті підприємства жидівські, то вони різними товарами чи торгували, чи експортували. Каже, спокій був, було порозуміння і не було жодних тоді проблем. Казав тато, як є добрий жид, то він буде добрий і до всіх, а як ні, то ні. Каже, але то в кожній нації так. Тато казав: «Ті, з якими я мав до діла, як мені казали слово, то я їм вірив, і вони мені» (Ващук, арх.).

Висновки. Таким чином у висновках констатуємо, що оповідна традиція українського населення Яворівщини кінця ХХ – початку ХХІ ст. все ще доволі об'ємно змальовує й осмислює євреїв-торгівців першої половини ХХ ст. Вказується, що саме торгівля, комерція були основним і найбільш поширеним видом зайнятості й професійної діяльності єврейського населення, навіть говориться про його монополію на комерцію. Єврейська торгівля зосереджувалася головним чином у містечках – основному місці їхнього проживання. Більшість будинків на ринковій площі перебували у власності а чи оренді євреїв й були відведені під крамниці. Міські єврейські торговці з метою не створювати одні другим конкуренції старалися мати окрему спеціалізацію, продовольчу чи промислову групи. Остання поділялася на ще вужчі сегменти. У кожному з сіл, де проживало хоча б кілька сімей євреїв, бодай одна з них мала крамницю. Зазвичай такі сільські магазини торгували водночас товарами першої необхідності продовольчої і промислової групи. Деякі навіть виконували функцію корчем, там продавали спиртні напої.

Саме українська місцева людність була основною клієнтурою у комерційних справах євреїв. Від них скуповували сільськогосподарську і ремісничу продукцію, продавали усе необхідне, надавали консультативно-посередницькі послуги. Чимало українців одержували у євреїв-комерсантів працю, передовсім транспортували товари, також сторожували магазини, обробляли поля, виконували хатню роботу.

З одного боку українці до євреїв-торгівців ставилися позитивно, високо оцінювали щільну наповненість їхніх крамниць різноманітними товарами, привітне і шанобливе ставлення до клієнтів, оперативне їх обслуговування, продаж зі знижкою чи у борг, святкові обдаровування та ін. Водночас у них відзначали й негативні риси. Їм докоряли за нечесність у веденні торгових операцій, обважування й обраховування покупців, скуповування краденого, затягування у борги й доведення до банкрутства цілих господарств. При цьому єврейські комерсанти як заможні особи, а також через негативну репутацію нечесних і здирників, інколи зазнавали від українців різних ущемлень. Були окремі випадки, що їх обдурювали, обкрадали, підпалювали майно. Відображено конкуренцію єврейських і українських торговців. В одних випадках для українців вона була успішна, в інших – ні. Також говориться про порозуміння, випадки взаємовигідної співпраці між одними й другими.

Загалом єврейські комерсанти і їхні стосунки з українцями представлені різнобічно й адекватно, з їхніми позитивними й негативними проявами, як це й відбувалося у реальному житті з його базовими вимогами з одного боку – вижити, а з іншого – залишитись моральними людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Бордун, арх. – Записав Є. Луньо 11.08.2016 р. у с. Сарни Яворівського р-ну Львівської обл. від Бордун Ганни, 1949 р. н., о. вища – Домашній архів Є. Луня.

Бутрій, арх. – Записав Є. Луньо 26.07.2016 р. у м. Мостиська Львівської обл. від Бутрій Ярослави, 1924 р. н., о. вища, уродженка м. Яворів. – Домашній архів Є. Луня.

Василишин, арх. – Записав Є. Луньо 16.07.2014 р. у с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Василичин Стефанії, 1925 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Ващук, арх. – Записав Є. Луньо 23.05.2016 р. у м. Львів від Ващук Марти, 1936 р. н., о. вища, уродженка м. Бучач, проживала у Яворові, емігрувала з батьками в Канаду. – Домашній архів Є. Луня.

Вушко, арх. – Записав Є. Луньо 9.10.2001 р. у м. Яворів Львівської обл. від Вушка Петра, 1926 р. н., о. вища, уродженця с. Кобильниця Волоська кол. Яворівського пов. тапер територія Польщі – Домашній архів Є. Луня.

Єсип, арх. – Записав Є. Луньо 26.08.2014 р. у с. Середкевичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Єсип Анни, 1930 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Кубійович, 2007 – Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Репринт. – Львів: Видавничий Дім «НАУТІЛУС», 2007. 172 с.

Лазар, арх. – Записав Є. Луньо 19.09.2014 р. у с. Висіч Яворівського р-ну Львівської обл. від Лазар Ганни, 1921 р. н., – Домашній архів Є. Луня.

Луньо, арх. – Записав Є. Луньо 12.06.1995 р. у м. Яворів, Львівської обл. від Луньо Стефанії, 1922 р. н. 7 кл. – Домашній архів Є. Луня.

Паперняк, арх. – Записав Є. Луньо 29.05.2016 р. у с-щі Шкло Яворівського р-ну Львівської обл. від Паперняк Параскевії, 1928 р. н., уродженки с. Старий Яр Яворівського р-ну – Домашній архів Є. Луня.

Приповідки, Т. 1 – Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006, Т. 1. 832 с.

Сарабай, арх. – Записав Є. Луцько 11.10.2016 р. у м. Львів від Сарабая Мар'яна, 1956 р. н., о. вища, уродженця с-ща Немирів. – Домашній архів Є. Луцька.

Саракула, арх. – Записав Є. Луцько 7.07.2017 р. у с. Любині Яворівського р-ну Львівської обл. від Саракули Світлани, 1971 р. н., ос. вища. – Домашній архів Є. Луцька.

Свалеба, арх. – Записав Є. Луцько 19.04.2013 р. у с-щі Немирів Яворівського р-ну Львівської обл. від Свалеби Адама, 1932 р. н. – Домашній архів Є. Луцька.

Стецик, арх. – Записав Є. Луцько 5.04.2016 р. у м. Яворів Львівської обл. від Стецик Ірини, 1930 р. н., о. вища – Домашній архів Є. Луцька.

Стоколос-Ворончук, 2003а – Стоколос-Ворончук О. Євреї у рецепції української гумористичної традиції: проблема уснопоеитичних джерел // *STUDIAMETODOLOGIKA* Тернопіль, 2003. № 13. С. 146–150.

Стоколос-Ворончук, 2003б – Стоколос-Ворончук О. Християни і євреї у світлі уснословесної традиції // *Народознавчі зошити*, 2003. № 1-2. С. 55-70.

Чала, арх. – Записав Є. Луцько 29.05.2013 р. у с. Грушів Яворівського р-ну Львівської обл. від Чалої Ганни, 1928 р. н. – Домашній архів Є. Луцька.

Чепіль, арх. – Записав Є. Луцько 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н., – Домашній архів Є. Луцька.

Яворівщина, Т. 2 – Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / записав і упорядкував Євген Луцько. Т. 2: Яворів, Львів: Растр-7, 2015. 1080 с.

REFERENCES

Bordun, arkh. – Zapysav Ye. Luno 11.08.2016 r. u s. Sarny Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Bordun Hanny, 1949 r. n., o. vyshcha [Bordun, arch. – Writing down by E. Lunyo on August 11, 2016 in the village Sarny, Yavoriv district, Lviv region from Bordun Anna, born in 1949, has a higher education] . Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Butrii, arkh. – Zapysav Ye. Luno 26.07.2016 r. u m. Mostyska Lvivskoi obl. vid Butrii Yaroslavy, 1924 r. n., o. vyshcha, urodhenka m. Yavoriv [Butry, arch. – Writing down by E. Lunyo on July 26, 2016 in Mostyska, Lviv region from Butry Yaroslavy, born in 1924, Fr. has a higher education, native of Yavoriv city.]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Vasylyshyn, arkh. – Zapysav Ye. Luno 16.07.2014 r. u s. Seredkevychi Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Vasylyshyn Stefani, 1925 r. n. [Vasylyshyn, arch. - Writing down by E. Lunyo on July 16, 2014 in the village Seredkevychi, Yavoriv district, Lviv region from Vasylyshyn Stephania, born in 1925]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Vashchuk, arkh. – Zapysav Ye. Luno 23.05.2016 r. u m. Lviv vid Vashchuk Marty, 1936 r. n., o. vyshcha, urodhenka m. Buchach, prozhyvala u Yavorovi, emihruvala z batkamy v Kanadu [Vashchuk, arch. – Writing down by E. Lunyo on May 23, 2016 in Lviv from Vaschuk Marty, born in 1936, has a higher education, native of Buchach city, lived in Yavoriv city, emigrated with his parents to Canada.]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Vushko, arkh. – Zapysav Ye. Luno 9.10.2001 r. u m. Yavoriv Lvivskoi obl. vid Vushka Petra, 1926 r. n., o. vyshcha, urodzhentsia s. Kobylntsia Voloska kol. Yavorivskoho pov. taper terytoriia Polshchi [Vushko, arch. – Writing down by E. Lunyo on October 9, 2001 in the city Yavoriv, Lviv region, from Vushko Peter, born in 1926, has a higher education, native of willage Kobylnitsa Voloska count Yavorivsky, now the territory of Poland]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Yesyp, arkh. – Zapysav Ye. Luno 26.08.2014 r. u s. Seredkevychi Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Yesyp Anny, 1930 r. n. [Yesyp, arch. – Writing down by E. Lunyo on August 26, 2014 in the village Seredkevychi, Yavoriv district, Lviv region, from Yesyp Anne, born in 1930]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Kubiiovych, 2007 – Kubiiovych V. Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939. Natsionalna statystyka Halychyny [Kubiiovych, 2007 – Kubiiovych V. Ethnic groups of southwestern Ukraine (Galicia) as of 1.1.1939. National Statistics of Galicia]. Reprint. Lviv: Vydavnychi Dim «NAUTILUS», 2007. 172 s.

Lazar, arkh. – Zapysav Ye. Luno 19.09.2014 r. u s. Vysich Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Lazar Hanny, 1921 r. n. [Lazar, arch. – Writing down by E. Lunyo on October 19, 2014 in the village Vysich, Yavoriv district, Lviv region, from Lazar Hanna, born in 1921]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Luno, arkh. – Zapysav Ye. Luno 12.06.1995 r. u m. Yavoriv, Lvivskoi obl. vid Luno Stefani, 1922 r. n. 7 kl. [Lunyo, arch – Writing down by E. Lunyo on June 12, 1995 in the city Yavoriv, Lviv region, from Lunyo Stefania, born in 1922, education 7 cl.]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Paperniak, arkh. – Zapysav Ye. Luno 29.05.2016 r. u s-shchi Shklo Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Paperniak Paraskevii, 1928 r. n., urodzhenky s. Staryi Yar Yavorivskoho r-nu [Papernyak, arch. – Writing down by E. Lunyo on May 29, 2016 in the village Shklo Yavoriv district, Lviv region, from Papernyak Paraskevia, born in 1928, native of village Old Yar, Yavoriv district]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Prypovidky, T. 1 – Halytsko-ruski narodni prypovidky: U 3-kh t. [Sayings, T. 1 – Galician-Russian folk sayings: In the 3rd t.] / zibrav, uporiadkuvav i poiasnyv Dr. Ivan Franko: 2-e vyd. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006, T. 1. 832 s.

Sarabai, arkh. – Zapysav Ye. Luno 11.10.2016 r. u m. Lviv vid Sarabaia Mariana, 1956 r. n., o. vyshecha, urodzhenetsia s-shcha Nemyriv [Sarabai, arch. – Writing down by E. Lunyo on October 11, 2016 in the city Lviv from Sarabai Maryan, born in 1956, has a higher education, native of village Nemyriv]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Sarakula, arkh. – Zapysav Ye. Luno 7.07.2017 r. u s. Liubyni Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Sarakuly Svitlany, 1971 r. n., os. Vyshcha [Saracula, arch. – Writing down by E. Lunyo on July 07, 2017 in the village Lubyni Yavoriv district, Lviv region from Svitlana Sarakula, born in 1971, has a higher education]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Svaleba, arkh. – Zapysav Ye. Luno 19.04.2013 r. u s-shchi Nemyriv Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Svaleby Adama, 1932 r. n. [Svalba, arch. – Writing down by E. Lunyo on April 19, 2013 in the village Nemirov, Yavoriv district, Lviv region, from Svaleba Adam, born in 1932]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Stetsyk, arkh. – Zapysav Ye. Luno 5.04.2016 r. u m. Yavoriv Lvivskoi obl. vid Stetsyk Iryny, 1930 r. n., o. vyshecha [Stesyk, arch. – Writing down by E. Lunyo on April 5, 2016 in the city Yavoriv, Lviv region, from Stetsyk Iryna, born in 1930, has a higher education]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Stokolos-Voronchuk, 2003a – Stokolos-Voronchuk O. Yevrei u retseptsii ukrainskoi humorystychnoi tradytsii: problema usnopoetychnykh dzherel [Stokolos-Voronchuk, 2003a – Stokolos-Voronchuk O. Jews at the reception of Ukrainian humorous tradition: the problem of ethno poetic sources]. // STUDIA METODOLOGIKA. Ternopil, 2003. № 13. S. 146–150.

Stokolos-Voronchuk, 2003b – Stokolos-Voronchuk O. Khrystyiany i yevrei u svitli usnoslovesnoi tradytsii [Stokolos-Voronchuk, 2003b – Stokolos-Voronchuk O. Christians and Jews in the light of the verbal tradition]. // Narodoznavchi zoshyty, 2003. № 1–2. S. 55–70.

Chala, arkh. – Zapysav Ye. Luno 29.05.2013 r. u s. Hrushiv Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Chaloi Hanny, 1928 r. n. [Chala, Arch. – Writing down by E. Lunyo on May 29, 2013 in the village Grushiv Yavoriv district, Lviv region, from Chala Anna, born in 1928]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Chepil, arkh. – Zapysav Ye. Luno 30.10.2014 r. u s. Prylbychi Yavorivskoho r-nu Lvivskoi obl. vid Chepil Kateryny, 1935 r. n. [Chepil, Arch. – Writing down by E. Lunyo on October 30, 2014 in the village Prylbychi, Yavoriv district, Lviv region from Chepil Catherine, born in 1935]. Domashnii arkhiv Ye. Lunia.

Yavorivshchyna, T. 2 – Yavorivshchyna u povstanskii borotbi. Rozpovidi uchasykyv ta ochevydtsiv [Yavorivshchyna, T. 2 – Yavorivshchyna district in the rebellious struggle. Stories of participants and eyewitnesses]. / zapysav i uporiadkuvav Yevhen Luno. T. 2: Yavoriv, Lviv: Rastr-7, 2015. 1080 s.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2018 р.